

Яценко О. М.

д.е.н., професор, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: yacenkoolgakneu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4399-2217

Циганкова Т. М.

д.е.н., професор, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: tmtsygankova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6177-2555

Оболенська Т. Є.

д.е.н., професор, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: knauobt@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8448-3622

Гальперіна Л. П.

к.е.н., професор, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: galperina@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2452-2853

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПРАВИЛ ТА МЕХАНІЗМІВ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ПРОДУКЦІЄЮ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Yatsenko Olha

Doctor of Economics, Professor
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine
e-mail: yacenkoolgakneu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4399-2217

Tsygankova Tetiana

Doctor of Economics, Professor
Kyiv National Economic University Named After Vadym Hetman, Ukraine
e-mail: tmtsygankova@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-6177-2555

Obolenska Tetiana

Doctor of Economics, Professor
Kyiv National Economic University Named After Vadym Hetman, Ukraine
e-mail: knauobt@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8448-3622

Galperina Liubov

PhD in Economics, Professor
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Ukraine
e-mail: galperina@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-2452-2853

MODERNIZATION OF RULES AND MECHANISMS OF INTERNATIONAL TRADE IN AGRICULTURAL GOODS IN THE CONTEXT OF THE PROBLEM OF FOOD SECURITY

Анотація. Питання взаємозв'язку торгівлі та продовольчої безпеки не втрачає своєї актуальності протягом не одного десятиріччя, а ситуація в світі, спричинена поширенням пандемії COVID-19, додатково нагадала про прогалини в нормативному врегулюванні цього питання на багатосторонньому рівні, зокрема, з урахуванням цілі сталого розвитку № 2 щодо усунення голоду. Метою статті є детальна характеристика й аналіз багатосторонніх правил у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією на відповідність вимогам сьогодення щодо реагування на проблему продовольчої безпеки, а також розробка рекомендації стосовно модернізації правил торгівлі зазначеними товарами.

У статті проаналізовано ступінь захищеності населення різних регіонів світу з точки зору продовольчої безпеки, а також розраховано сальдо торгівлі основними продуктами харчування для цих регіонів. Крім того, дослідження містить детальну характеристику Угоди Світової організації торгівлі (СОТ) про сільське господарство, включаючи три її основні напрями регулювання: доступ до ринку сільськогосподарських товарів (торговельні обмеження імпорту: тарифи та нетарифні бар'єри), внутрішня підтримка вітчизняного виробника (субсидії та інші програми, зокрема ті, що підвищують або гарантують рівень цін на фермах і доходи фермерів) та експортна конкуренція (включає експортні субсидії та інші методи, що використовуються для штучного підвищення рівня конкурентоспроможності експорту).

Ключовою ідеєю статті є те, що саме відсутність імплементації Угоди СОТ про сільське господарство, а не її зміст, є проблемою у контексті вирішення питання продовольчої безпеки. У рамках дослідження розроблено рекомендації стосовно оновлення курсу торговельної політики з напрямку продовольчої безпеки. При чому автори звертають увагу, що врегулювання цього питання на багатосторонньому рівні залежатиме від скоординованих дій як профільних, так і дотичних міжнародних організацій, тому варто використовувати всі світові майданчики, на яких заплановано в найближчий час зустрічі представників країн та окремих митних організацій на найвищому політичному рівні.

Ключові слова: міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією, продовольча безпека, внутрішня підтримка національного товаровиробника, доступ до ринків товарів, експортні субсидії, експортна конкуренція, Світова організація торгівлі, Угода про сільське господарство.

Abstract. The issue of the relationship between trade and food security has not lost its relevance for decades, and the situation in the world caused by the spread of the COVID-19 pandemic had further highlighted the gaps in regulatory regime at the multilateral level, including the sustainable development goal (SDG) № 2 on the elimination of hunger. The purpose of the article is a detailed description and analysis of multilateral rules in the field of trade in agricultural products to meet current requirements for responding to food security, as well as the development of recommendations for modernization of trade rules for these goods.

The article analyzes the degree of protection of the population of different regions of the world in terms of food security, as well as calculates the balance of trade in basic foodstuffs for these regions. In addition, the study provides a detailed description of the World Trade Organization (WTO) Agreement on Agriculture, including its three main areas of regulation: market access for agricultural goods (trade restrictions on imports: tariffs and non-tariff barriers), domestic support for national producers (subsidies and other programs, including those that increase or guarantee farm prices and farmers' incomes) and export competition

(including export subsidies and other methods used to artificially increase the competitiveness of exports).

The key idea of the article is that the lack of implementation of the WTO Agreement on Agriculture, but not its content, is a problem in the context of addressing food security. The study develops recommendations for updating the course of trade policy in the field of food security. The authors note that the settlement of this issue at the multilateral level will depend on the coordinated actions of both responsible and relevant international organizations, so it is worth using all the world platforms where meetings of representatives of the countries and separate customs territories at the highest political level are planned in the nearest future.

Key words: international trade in agricultural products, food security, domestic support for national producers, market access for goods, export subsidies, export competition, World Trade Organization, the Agriculture Agreement.

JEL codes: F13, F35, F52, F68, Q17, Q18.

Постановка проблеми. За умов розвитку ситуації в світі, пов'язаної з поширенням коронавірусу COVID-19, все більше експертів провідних міжнародних організацій іта представників наукової спільноти зазначають на необхідності модернізації торговельної політики з точки зору базового права людини на харчування. Так, зокрема експерти (ЮНКТАД) з кінцевою метою, яка полягає у забезпеченні того, щоб усі люди були достатньо забезпеченні продовольством і не відчували голоду [1]. Про дотримання аналогічного курсу оголосила й новообрана Генеральна директорка Світової організації торгівлі (СОТ) Н. Оконджо-Івеала, яка приступила до виконання повноважень лише в березні 2021 р.

Питання торгівлі сільськогосподарською продукцією протягом десятиліть розглядається в багатосторонній площині такими організаціями, як СОТ, ФАО ООН, ЮНКТАД, ІТС, ІГС тощо. Наразі основою нормативно-правової бази регулювання процесів міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією є Угода СОТ про сільське господарство [2], а також додатки до неї. У той же час у рамках СОТ продовжуються багатосторонні питання за сімома ключовими напрямками торгівлі зазначеними групами товарів, проте можна напевно сказати, що питанню продовольчої безпеки наразі приділяються недостатньо часу, а отже й відсутність практичних результатів у цій сфері є закономірним наслідком.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика продовольчої безпеки періодично стає предметом дослідження значної кількості науковців по всьому світу: П. Аківумі [5], Д. Бічетті, Е. Чісанга, Т. Іто, М. Маммадов, Х. Рамуль [1], З. Бік-тіміров, Р. Гумеров, А. Орлов, В. Назаренко, Д. Павлов тощо.

Не менш популярною серед науковців є тематика торгівлі сільськогосподарською продукцією та правові спекти її нормативного врегулювання в рамках Світової організації торгівлі. Р. Монтемаєр, Х. Гімбард, С. Джин, Т. Джослінг, Дж. Морісон, Дж. Мермігас, Дж. Ананія та інші в своїх працях активно підіймають це питання.

Не менш актуальною є й загальна тематика необхідності модернізації чинних правил та угод Світової організації торгівлі, які присвячені роботи Е. Бекерса, Р. Теха, М. Роя, Е. Паттерсона, Р. Адланга, Х. Махмуда, В. Геєця, І. Гужви, І. Бураковського, Г. Солодковської, А. Олефір, В. Сіденка, В. Новицького, В. П'ятницького, О. Фурсової тощо.

Методологія дослідження. У процесі дослідження були використані як загальнонаукові, так і спеціальні методи, серед яких: метод логічного й історичного аналізу при дослідженні процесу формування багатосторонніх правил міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією, а також при встановленні причинно-наслідкових зв'язків між фактичною наявністю регуляторних положень і відсутність результатів їх імплементації.

Метод системного аналізу використано при розробці рекомендацій стосовно модернізації правил і механізмів такої торгівлі у контексті вирішення проблеми продовольчої безпеки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що Угода про сільське господарство не змогла забезпечити адекватних результатів з точки зору кількісних показників торгівлі та продовольчої безпеки, багато профільних експертів рекомендують визнати Угоду як таку, що втратила чинність, та ініціювати багатосторонні переговори щодо розробки та підписання нових міжнародних продовольчих угод. Однак, з іншого боку співробітники секретаріатів СОТ та ЮНКТАД, засновуючи свої судження на спостереженнях за останні 30 років переговорів та імплементації Угоди про сільське господарство, вважають, що припинення дії Угоди може загрожувати розмиттям справжніх питань, що наразі обговорюються на порядку денному, зокрема, пов'язаних із тривалою затримкою у виконанні положень Угоди, які мали на меті вирішення проблеми країн, що розвиваються, щодо сільськогосподарського виробництва та продовольчої безпеки. Тож наразі можна виокремити чотири невирішених питання щодо імплементації Угоди про сільське господарство, які варто вирішити членам СОТ для посилення синергетичних зв'язків між торговельною політикою та правом людини на харчування.

Метою статті є детальна характеристика й аналіз багатосторонніх правил у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією на відповідність вимогам сьогодення щодо реагування на проблему продовольчої безпеки, а також розробка рекомендації стосовно модернізації правил торгівлі зазначеними товарами.

Виклад основного матеріалу. Питання торгівлі та продовольчої безпеки нерозривно пов'язані від початку існування цих процесів, і такий взаємозв'язок тільки міцнішає у процесі розвитку глобальної торговельної системи. Продовольчі товари — це більше, ніж просто товари. Затримки або нестачі у виробництві та закупівлі продуктів харчування можуть призвести до багатьох ускладнень і, зрештою, до голоду та смерті. Проблеми з доступом до ринків, а саме неможливість поставити продовольчі товари в достатній якості та кількості за доступними цінами стали особливо актуальними в умовах пандемії COVID-19, і цей ризик, як відомо, є значно вищим для бідних країн, особливо для їх найуразливіших верств населення.

Доступ до продовольства вважається основним правом людини. Держави-учасниці Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права [3] визнають право кожного на достатній рівень життя, включаючи достатнє харчування, і зобов'язуються вжити заходів, необхідних для вдосконалення методів виробництва, збереження та розподілу продовольства та, беручи до уваги проблеми як країн, що імпортують сільськогосподарські товари, так і країн-експортерів цієї продукції, забезпечити рівномірний розподіл світових запасів продовольства у відповідності до потреб від надлишку до місць з дефіцитом, як передбачається в Пакті, торгівля відіграє ключову роль у забезпеченні доступу до продовольства для всіх шляхом переміщення сільськогосподарської продукції з місць, де вони в надлишку в місця дефіциту, тим самим допомагаючи ринкам урівноважувати попит та пропозицію у глобальному масштабі. Однак надмірний вплив на світові ринки та залежність від іноземних пропозицій також збільшує ризики та нестабільність цін. Якою мірою торгівля повинна бути частиною стратегій продовольчої безпеки країн, і якою мірою процеси інтеграції торгівлі за багатосторонніми та регіональними торговельними угодами повинні сприяти досягненню цієї мети, було предметом тривалих політичних і наукових дискусій на стику торгівлі, питань розвитку та продовольчої безпеки.

Забезпечення належності, достатності та доступності продуктів харчування залишається значним викликом у багатьох країнах, що розвиваються. До початку пандемії коронавірусу 2019 р. (COVID-19) 820 млн людей хронічно відчували нестачу продовольства, а продовольча безпека 135 млн людей були віднесені до категорії кризового або ще гіршого рівня. Продовольча незахищеність часто виникає, коли продовольча система порушується ідіосинкратичними подіями, такими як конфлікти, стихійні лиха, наслідки зміни клімату та спалахи шкідників та чуми, до яких можна віднести, зокрема й, пандемію COVID-19. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН у 2018 р., до настання пандемії, поширеність серйозної продовольчої незахищеності серед населення становила 20 % у Африці на південь від Сахари та 17 % у Південній Азії, 10 % — на Близькому Сході та в Північній Африці, 9 % — у Латинській Америці та Карибському басейні, а також 3 % — у Східній Азії та Тихоокеанському регіоні [4].

Можливість забезпечити належне, достатнє та доступне харчування населення залежить від спроможності країни виробляти продовольчу продукцію всередині країни та імпортувати її з-за кордону. Однак успіхи й темпи глобалізації призвели до збільшення спеціалізації багатьох країн, що розвиваються, часто на користь експортних культур і за рахунок основних продуктів харчування для внутрішнього споживання. У результаті, багато країн, що розвиваються, стали нетто-імпортерами продуктів харчування.

Починаючи з 1995 р., імпорт сільськогосподарських товарів на душу населення в країнах, що імпортують продовольство, збільшився на 300 %, а в країнах з низьким рівнем доходу продовольства — на понад 500 %. У 2019 р. лише 4 з 12 регіонів, що розвиваються продемонстрували позитивне чисте сальдо торгівлі основними продуктами харчування (рис. 1).

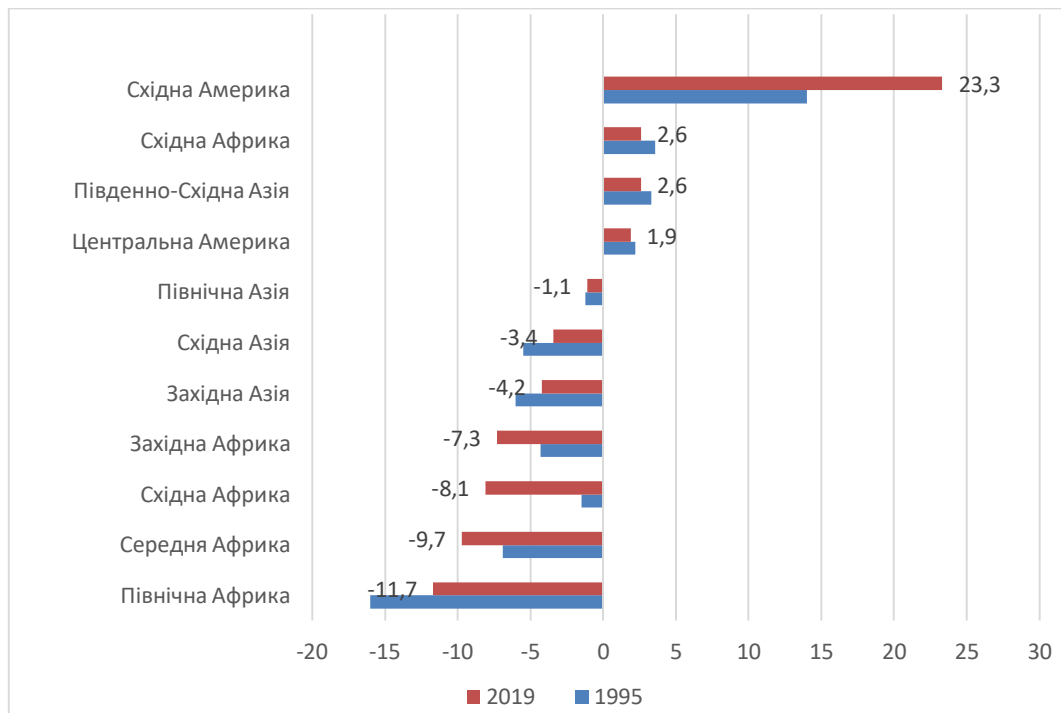

Рис. 1. Співвідношення чистого основного експорту продовольства до загального експорту товарів за регіонами світу у 1995 та 2019 рр.

Джерело: побудовано авторами на основі [1].

В Африці обсягів сільськогосподарського виробництва недостатньо для задоволення потреб продовольчої безпеки місцевого населення, і протягом 2016—2018 рр. близько 85 % продовольства було імпортовано з-поза меж континенту. У поєднанні зі швидким зростанням населення до 2025 р. очікується триразове збільшення імпорту продовольства до країн Африки, а зростання рівня недоїдання населення прогнозується щонайменше на третину [5]. У регіоні Карибського басейні співвідношення дефіциту торгівлі продуктами харчування до загального експорту товарів збільшилося з 5 % у 1995 р. до максимального рівня — 32 % у 2019 р.

Реальні ціни на зернові культури на світових продовольчих ринках з поправкою на інфляцію були стабільними та мали тенденцію до зниження з часів найвищих рівнів (піків) у 2012–2013 рр. Однак, як видно з індексу зерна та олійних культур Міжнародної ради з питань зерна, ринкові ціни на зернові та олійні культури, як основні позиції в кошиках для імпорту продовольства до найменш розвинених країн (НРК), так і країн, що розвиваються, що імпортують продовольство, залишаються нестабільними і на історично плані високому рівні. Це особливо важливо для деяких країн Африки на південь від Сахари, в яких на продовольство припадає 40–60 % споживання домогосподарств. Вплив кліматичних змін та стихійні лиха, швидше за все, спричинятимуть частіші та локалізованіші

стрибки цін, і пандемія COVID-19 посилила існуючі структурні напруги в системі харчування таких країн. Наприклад, у Східній Африці потрійна загроза проливних дощів, сарани та пандемії може призвести до «тривожних рівнів продовольчої незахищеності в регіоні» [6]. За даними Всесвітньої продовольчої програми, до кінця 2020 р. ще 130 млн людей зазнали гострого голоду, майже вдвічі збільшивши загальну кількість до 265 млн людей [7].

Стосовно нормативного регулювання питання торгівлі сільськогосподарською продукцією звернемося до ключової угоди COT у цій сфері. Угода COT про сільське господарство (The WTO Agreement on Agriculture) [2] врегульовує торгівлю сільськогосподарськими товарами 1-24 груп Гармонізованої системи опису та кодування (ГС) товарів (The Harmonized Commodity Description and Coding System) [8].

Угода охоплює не тільки основні сільськогосподарські товари, такі як пшениця, молоко та живі тварини, але й продукти їх переробки такі як хліб, масло та м'ясо, а також шоколад і ковбаси, вина, алкогольні напої та тютюнові вироби, волокна, такі як бавовна, вовна та шовк, та необроблені шкури тварин, призначені для виробництва шкіри тощо. Водночас слід наголосити, що риба та рибні продукти, а також продукти лісового господарства не підпадають під сферу дії зазначеної Угоди.

Структура Угоди COT про сільське господарство включає три основні розділи — так звані «стовпи» (рис. 2).

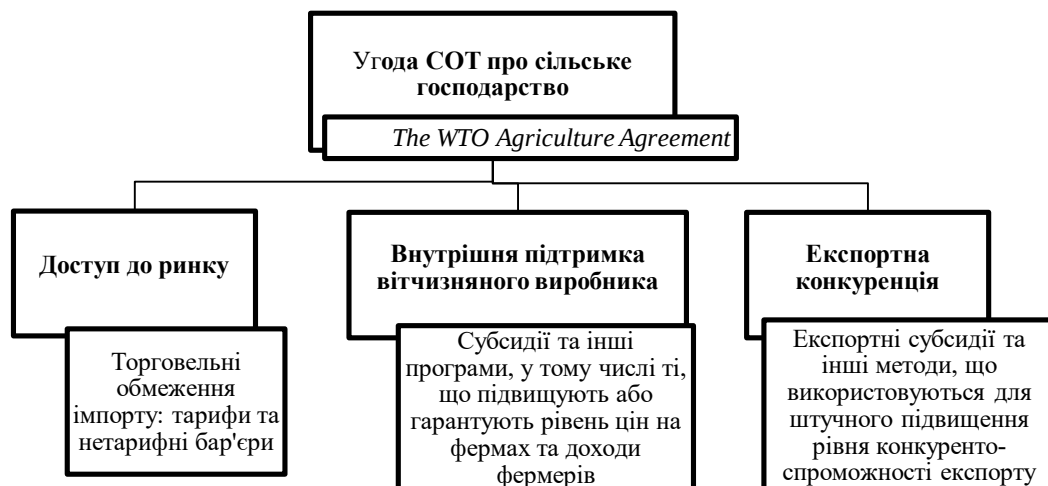

Рис. 2. Архітектура Угоди COT про сільське господарство

Джерело: побудовано авторами на основі [2].

Загальними правилами, що регулюють доступ до ринку сільськогосподарської продукції, як зазначено в Угоді, є тарифікація, передбачений статтею 4.2 тарифний еквівалент нетарифних заходів, що був розрахований на основі середніх світових ринкових цін і внутрішньої ціни в країні-імпортері, застосування спеціальних захисних заходів (special safeguard — SSG), які відповідно до статті 5 дозволяють введення додаткового мита за певних обставин (доступний для тих членів СОТ, які зарезервували право використовувати SSG у своїх Розкладах поступок), а також передбаченого Додатком 5 спеціального режиму (special treatment), що дозволяє певним членам СОТ застосовувати нетарифні прикордонні заходи щодо певної продукції за виняткових обставин.

Крім того, у розділі, присвяченому питанням доступу до ринку сільськогосподарської продукції, прописані зобов'язання країн та окремих митних територій щодо тарифів і тарифних квот, а саме підтримувати існуючі рівні доступу до ринків для імпорту та забезпечувати мінімальні можливості такого доступу у своїх Розкладах поступок (графіках зобов'язань щодо відкриття доступу до ринків товарів, які член СОТ бере на себе при вступі до Організації). Мінімальний доступ досягається шляхом встановлення тарифних квот на рівні 5 % від внутрішнього споживання у базовому періоді для розвинених країн. До товарів, на які поширюються зобов'язання щодо мінімального доступу, входить м'ясо, молочні продукти, а також деякі види свіжих овочів і фруктів.

Країни-імпортери сільськогосподарської продукції мають право застосовувати один з таких типів захисних заходів: загальні захисні заходи, передбачені статтею XIX ГАТТ (Генеральної угоди з тарифів і торгівлі [9]) та Угодою про захисні заходи [10] або спеціальні захисні заходи Угоди про сільське господарство, передбачені статтею 5.8. Різниця між цими двома способами полягає в тому, що загальні захисні заходи можуть вживатися лише у випадку наявності серйозної шкоди або загрози заподіяння серйозної шкоди національному виробнику, тоді як спеціальні захисні заходи можуть бути прийняті без необхідності доведення негативного впливу на внутрішнє виробництво. Останній тип заходів може застосовуватися у випадку, якщо імпорتنі ціни впадуть нижче певного рівня або обсяг імпорту зросте понад певний рівень.

Країна може застосовувати спеціальні захисні заходи тільки за наявності двох умов. По-перше, якщо була здійснена тарифікація стосовно товару по відношенню до якого планується застосовувати захід. По-друге, у разі, якщо у своєму Розкладі поступок після тарифікації країна зробила стосовно цього товару позначку «SSG» (спеціальний захисний захід — Special Safeguard).

Низка членів СОТ скористалися такою можливістю (рис. 3). Так найбільша кількість спеціальних захисних заходів застосовується Норвегією (48,7 % тарифних ліній), Ботсваною (39,5 %), Есватіні, Намібією та ПАР (по 39,4 %), Ісландією (36,7 %), Мексикою (31,7 %) та Венесуелою (31,5 %). У той час як Австралія (1,3 %), Еквадор (1,1 %), Індонезія (0,9 %), Нова Зеландія (0,4 %), Панама (0,6 %) та Уругвай (0,1 %) є членами, які найменше застосовують такі заходи.

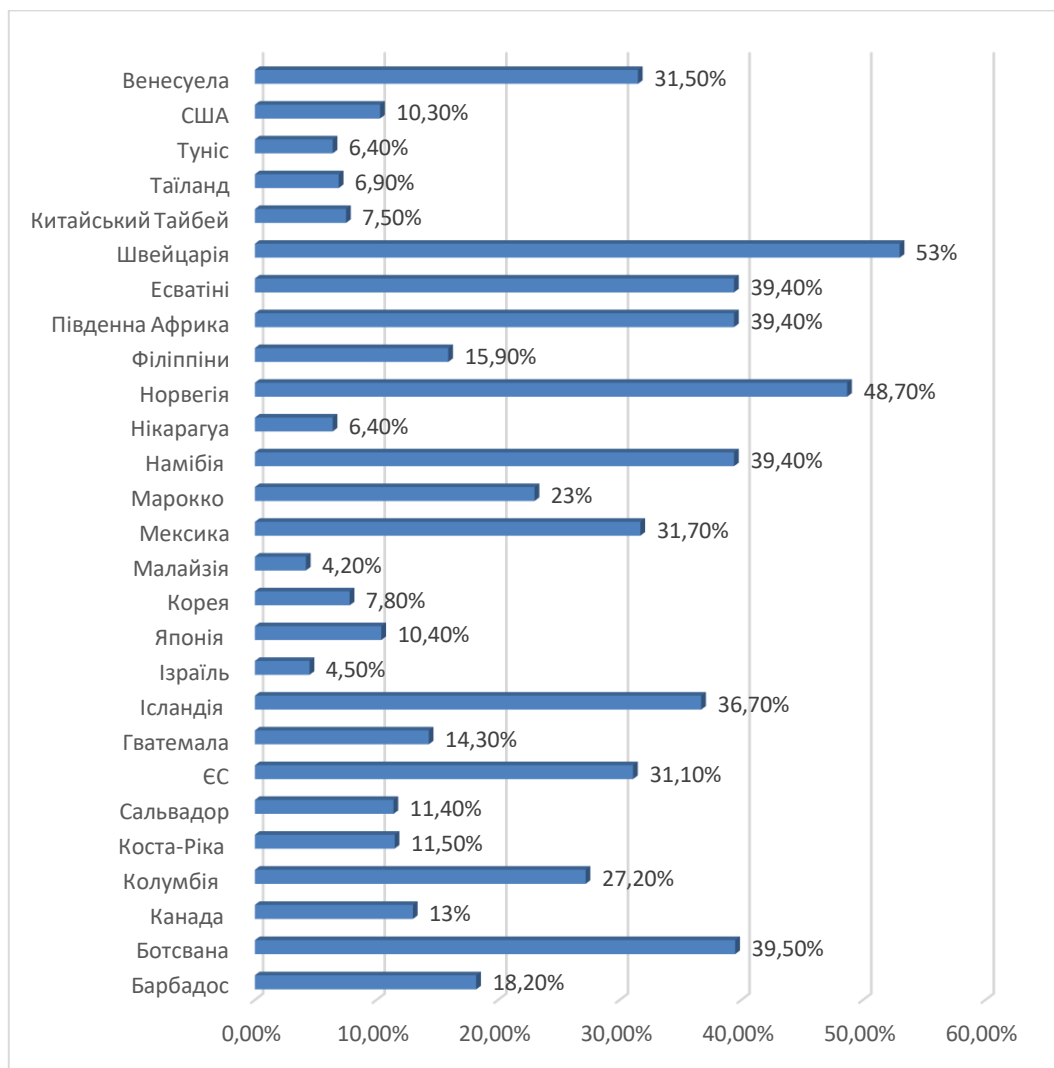

Рис. 3. Кількість тарифних ліній сільськогосподарських товарів членів СОТ, до яких застосовуються спеціальні захисні заходи, %

Джерело: побудовано автором на основі [11].

Відповідно до другого «стовпа» Угоди СОТ про сільське господарство члени взяли на себе зобов'язання щодо підтримки вітчизняного виробника. Угодою визначається сукупний вимір підтримки — СВП (Total Aggregate Measurement of Support — AMS) — річний рівень підтримки в грошовому вираженні, яка надається на певний сільськогосподарський товар на користь виробників основного сільськогосподарського товару, або підтримки, не пов'язаної з конкретним товаром, яка надається на користь виробників сільськогосподарської продукції в цілому [12].

Угода про сільське господарства розрізняє три види програм підтримки:

- 1) заходи зеленої скриньки (Green Box);
- 2) синьої скриньки (Blue Box);
- 3) жовтої (бурштинової) скриньки (Amber Box).

Заходи зеленої скриньки не мають негативного впливу на торгівлю, а отже дозволені для використання нормами та правилами системи СОТ. Приклади таких заходів наведено у табл. 1.

Заходи синьої скрині — це ті заходи, що безпосередньо пов'язані з виробництвом сільськогосподарської продукції, наприклад, платежі, що впливають на розміри посівних площ чи кількість тварин, також дозволені правилами СОТ. Водночас такі заходи повинні бути частиною програми, що обмежують виробництво шляхом встановлення максимальних обсягів випуску або примушують національних фермерів залишати не засіяною частину землі.

Країни, що використовують ці види заходів, доводять, що їх реалізація менш впливає на масштаби деформації торгівлі, ніж заходи жовтої скрині. Однак і досі заходи синьої скрині залишаються в СОТ предметом дискусій.

Всі заходи, не зазначені вище, належать до категорії заходів жовтої скрині і мають бути скорочені у визначеному порядку, адже вони можуть викликати неприпустимі обмеження в торгівлі (табл. 1).

Таблиця 1

**ПРИКЛАДИ ЗАХОДІВ ВНУТРІШНЬОЇ ПІДТРИМКИ НАЦІОНАЛЬНИХ ТОВАРОВИРОБНИКІВ
ЗА КЛАСИФІКАЦІЄЮ УГОДИ СОТ ПРО СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО**

Заходи		
Зеленої скриньки	Блакитної скриньки	Жовтої скриньки
- дослідницькі програми, боротьба з шкідниками та захворюваннями, послуги з навчання, підготовка спеціалістів, розповсюдження інформації та консультативні послуги, інспектування, послуги з маркетингу і просування товару на ринок, послуги щодо створення інфраструктури); - створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки; - прямі виплати виробникам, підтримка доходу, не пов'язана з виробництвом; - фінансова участь уряду у програмах страхування доходів та гарантування безпеки доходів; - виплати на відшкодування збитків від стихійних лих; - допомога на структурну перебудову, що надається через програми виведення виробників з сільськогосподарського виробництва або через інвестиції;	- виплати, прив'язані до конкретних площ та врожаїв; - виплати, які здійснюються на 85 або менше % від базового рівня виробництва; - виплати на худобу, які здійснюються на чітко визначену кількість голів	- дотації на продукцію тваринництва і рослинництва, на племінне тваринництво, на елітне насінництво, на комбікорми тощо; - компенсації частини витрат на придбання мінеральних добрив і засобів хімічного захисту рослин, на енергоносії, на витрати по підвищенню родючості земель, а також компенсації вартості техніки, що була придбана шляхом зустрічного продажу сільгосппродукції; - витрати лізингового фонду, витрати на ремонт і поточне утримання меліоративних систем, на створення сезонних запасів запчастин і матеріально-технічних ресурсів; - капіталовкладення виробничого призначення, крім витрат на меліорацію та водне господарство; - цінова підтримка: компенсація різниці між закупівельною та ринковою ціною на сільськогосподарську продукцію;

Заходи		
Зеленої скриньки	Блакитної скриньки	Жовтої скриньки
- виплати за програмами охорони навколишнього середовища, регіональними програмами надання допомоги тощо		- надання виробнику товарів (послуг) за цінами нижче ринкових; закупівля у виробників товарів (послуг) за цінами вище ринкових; - пільгове кредитування виробників за рахунок бюджетів різних рівнів, включаючи списання та пролонгацію боргів; - пільги на транспортування продукції сільського господарства

Джерело: складено авторами на основі [12].

Правилами СОТ у сфері регулювання торгівлі сільськогосподарськими товарами також стосовно заходів підтримки, які є дозволеними, та, одночасно, не входять до категорій заходів зеленої та синьої скриньок, встановлений мінімальний рівень підтримки («de minimis») на рівні 5 % для розвинених країн і 10 % для країн, що розвиваються. Це положення є одним з найконтroversiйніших, адже воно безпосередньо пов'язане з рівнем економічного розвитку країни чи окремої митної території, які самостійно проголошуються членами СОТ.

Положення Угоди СОТ про сільське господарство у частині регулювання експортної конкуренції (третього ключового розділу) передбачають взяття членами таких зобов'язань.

Відповідно до статті 3.3 і статті 8 членам заборонено використовувати інструмент експортних субсидій, якщо субсидії не зазначені у їхніх Розкладах поступок. Згідно зі статтями 3.3. та 9.1, коли у Розкладі зарезервоване право на використання експортних субсидій, Угода вимагає від членів СОТ скоротити як суму грошей, яку вони витрачають на експортні субсидії, так і кількість експорту, який підлягає субсидуванню (табл. 2). І до того ж статтею 10.1 передбачено запобігання обходу зобов'язань щодо експортних субсидій і встановлює критерії надання продовольчої допомоги та експортних кредитів. Статтею 9.4 забезпечено особливий режим щодо певних транспортних та маркетингових субсидій у країнах, що розвиваються.

Водночас відсутність імплементації Угоди про сільське господарство, а не її зміст, є проблемою у контексті вирішення проблеми продовольчої безпеки. Поєднання постійних і нових обмежень, що негативно впливають на сьогоdnішній стан продовольчої безпеки, робить право людини на харчування набагато важливішим. Цілком очевидним є той факт, що поточну глобальну торговельну політику необхідно вдосконалювати з точки зору права на харчування та продовольчої безпеки. Однак багатостороння координація політики, яка проводиться в рамках Світової організації торгівлі, на сьогоdnішній день дала результати, які неможливо назвати оптимальними.

Таблиця 2

**ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЧЛЕНІВ СОТ ЩОДО СКОРОЧЕННЯ ЕКСПОРТНИХ СУБСИДІЙ,
млн дол. США**

Члени СОТ	Експортні субсидії			Розподіл експортних субсидій за окремими товарами
	Базові	Кінцеві	Скорочення %	
ЄС	13274	8496	36	Яловичина (19 %), пшениця (17 %), фуражне зерно (13 %), масло (13 %), інші молочні продукти (10 %)
Австрія	1235	790	36	Живі тварини (45 %), пшениця (14 %), яловичина (13 %), сир (12 %)
США	929	594	36	Пшениця (61 %), сухе незбиране молоко (14 %)
Мексика	748	553	26	Цукор (76 %), хлібопродукти (21 %)
Фінляндія	708	453	36	Масло (25 %), фуражне зерно (22 %), інші молочні продукти (13 %)
Швеція	572	366	36	Свинина (21 %), пшениця (21 %), фуражне зерно (17 %)
Канада	567	363	36	Пшениця (47 %), фуражне зерно (18 %)
Швейцарія	487	312	36	Інші молочні продукти (65 %)
ПАР	319	204	36	Фрукти та овочі (24 %), хлібопродукти (14 %), пшениця (13 %), цукор (10 %)
Туреччина	157	98	37	Фрукти та овочі (36 %), пшениця (23 %)
Норвегія	112	72	36	Сир (54 %), свинина (19 %), масло (12 %)
Австралія	107	69	36	Інші молочні продукти (32 %), сухе незбиране молоко (27 %), сир (25 %), масло (16 %)

Джерело: складено авторами на основі [11].

Деякі положення Угоди СОТ про сільське господарство значно обмежили так званий «політичний простір» задля захисту національних інтересів та просування власної продукції для більшості країн, що розвиваються. У регулюванні субсидування урядами членів вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції

існує явна структурна асиметрія. Наприклад, граничні розміри внутрішньої підтримки, що спотворює торгівлю, для кожної країни та окремої митної території, дозволені зазначеною Угодою, розраховані на основі усереднення вартості субсидій, фактично наданих ще у 1986–1988 рр. При цьому розрахунки загальної вартості внутрішньої підтримки, що спотворює торгівлю, проте дозволеної Угодою про сільське господарство здійснювались на основі даних країн, 95 % яких є членами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яку також називають «клубом заможних країн».

Багато країн, що розвиваються, не оприлюднювали інформацію, зокрема й не нотифікували, про надання таких субсидій протягом базового періоду 1986–1988 рр., оскільки вони підпадали під реалізацію різноманітних програм структурних перетворень економіки, на сприянні імплементації яких наполягали Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. Такі програми, з-поміж іншого, часто передбачали скорочення державних заходів підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників та експортерів. На відміну від них у таких розвинених економік, як Японія, Сполучені Штати Америки та країни-члени Європейського Союзу, які одразу занотифікували та у майбутньому взяли значні зобов'язання щодо високого базового рівня підтримки при заснуванні СОТ, було значне місце для подальшого надання субсидій, що спотворюють торгівлю [13]. Водночас країни, що розвиваються не мали такої можливості, якщо хотіли продовжувати отримувати технічну допомогу.

Однак скасування Угоди СОТ про сільське господарство з огляду виключно на такі застереження не вирішить існуючих проблем. Адже ключовий недолік Угоди полягає не в її змісті, а у відсутності повної реалізації спеціального та диференційованого режиму (*special and differential treatment*) стосовно зобов'язань, запроваджений з метою відповідати на занепокоєння країн, що розвиваються, щодо сільськогосподарського виробництва та продовольчої безпеки. Наприклад, країнам, що розвиваються, дозволено застосовувати вищий рівень внутрішньої підтримки *de minimis* (на рівні 10 % вартості продукції), ніж розвиненим країнам (5 % відповідно).

Крім того, відповідно до п.2 ст. 6 Угоди інвестиційні субсидії, а також субсидії на сільськогосподарську сировину дозволено надавати виробникам з низьким рівнем доходів чи з бідною сировинною базою в країнах-членах, що розвиваються [2]. До того ж Додатком 2 до згаданої угоди передбачається, що заходи внутрішньої підтримки, такі як створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки (з метою забезпечення продовольчої безпеки в країнах, що розвиваються, здійснення яких є прозорим і які проводяться відповідно до офіційно опублікованих об'єктивних критеріїв або інструкцій), національна продовольча допомога (надання продуктів харчування за субсидованими цінами з метою забезпечення продовольчих потреб бідних верств населення міста та села в країнах, що розвиваються, на постійній основі за розумними цінами) та фінансова участь держави в програмах страхування та гарантування безпеки доходів звільняються від зобов'язань щодо скорочення.

У Рішенні про заходи щодо можливих негативних наслідків програми реформ для найменш розвинутих країн та країн, що розвиваються, які є чистими імпортерами продуктів харчування (*Decision on Measures Concerning the Possible*

Negative Effects of the Reform Programme on Least Developed and Net Food-Importing Developing Countries) міністри членів СОТ дійшли згоди щодо необхідності:

1) розглянути рівень допомоги продуктами харчування, який періодично встановлює однойменний Комітет у рамках Конвенції про допомогу продуктами харчування 1986 р.;

2) надання допомоги на прохання про надання технічної та фінансової допомоги найменш розвинутим країнам та країнам, що розвиваються, які є чистими імпортерами продуктів харчування, підвищити продуктивність їхнього сільського господарства та інфраструктури; та

3) забезпечити, що будь-яка угода, пов'язана із експортними сільськогосподарськими кредитами, включатиме положення щодо диференційованого режиму на користь найменш розвинутих країн та країн, що розвиваються, які є чистими імпортерами продуктів харчування [14].

Рівень впровадження таких положень не став задовільним, зокрема й тому, що більшість цих положень мають рекомендаційний характер (enabling clauses), а не були так званими «жорсткими зобов'язаннями», а частково й тому, що більшість країн, що розвиваються, не мають фінансової спроможності ефективно використовувати такі положення [15]. Такі недоліки неодноразово обговорювались під час засідань Комітету СОТ з питань сільського господарства, починаючи з 1995 р., коли Угода набрала чинності, але такі обговорення не призвели до практичних результатів. Вирішення проблем, пов'язаних із імплементацією Угоди, було одним з основних обґрунтувань статті 20 щодо продовження процесу реформ, та було ініційовано на початковому етапі раунду «Доха-Розвиток» багатосторонніх торговельних переговорів, але так і не було успішно реалізовано.

Отже, враховуючи аспекти охарактеризовані вище, вважаємо доцільним розробити такі рекомендації стосовно оновлення курсу торговельної політики з напрямку продовольчої безпеки.

Першочерговим завданням країн-учасниць глобальної торговельної системи має стати відновлення багатосторонньої координації політики у сфері торгівлі сільськогосподарською продукцією з точки зору права на харчування, таким чином, щоб країни з нестачею продовольства могли проводити комбіновану політику відновлення після пандемії, яка відповідатиме місцевим потребам у виробництві та споживанні їжі. Існуючі багатосторонні торговельні угоди пропонують договірні правові рамки для регулювання політики таким чином, щоб узгодити норми та дисципліни таких угод із загальними правами людини та просуванням базового права на харчування, а також із ціллю сталого розвитку № 2 щодо подолання голоду.

Відповідно до нового курсу керівництва Світовою організацією торгівлі, зумовленого, зокрема, обрання нової Генеральної директорки СОТ Н.Оконджо-Івеала, усунення існуючих обмежень, дисбалансів та асиметрій Угоди про сільське господарство, зокрема відсутність застосування спеціального та диференційованого режиму, повинно отримувати пріоритетну увагу, враховуючи імператив права на харчування. До питань, що вимагають конкретних дій членів Світової організації торгівлі, можна віднести такі:

1. Обмеження експорту продовольчих товарів. Вітальною є необхідність досягнення домовленості на найвищому політичному рівні (наприклад, рішення Конференції міністрів) не вводити обмеження на експорт основних продуктів харчування, призначених країнам, що розвиваються з дефіцитом продовольства, включаючи країни, що розвиваються, що які є чистими імпортерами продуктів харчування, та продовольчу допомогу країнам, які опинились у надзвичайній ситуації [16].

2. Підтримка малозабезпечених сільськогосподарських товаровиробників. Статтю 6.2 Угоди СОТ про сільське господарство слід оновити, а обмеження *de minimis* (граничний розмір внутрішньої підтримки національних товаровиробників) — переглянути й імплементувати таким чином, щоб зробити його більш зручним у підтримці різних категорій вразливих виробників, включаючи жінок-експортерів.

3. Створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки. Постійне рішення також має бути прийняте стосовно державних резервів для цілей продовольчої безпеки, в тому числі шляхом підтримки традиційних основних продовольчих культур шляхом надання внутрішньої підтримки, оскільки аналогічне рішення знаходиться на розгляді членів, починаючи з 2013–2014 рр. [17].

4. Фінансова та технічна підтримка сільськогосподарського виробництва від більш розвинених партнерів. Обсяги такої підтримки було б доцільно збільшити з метою вирішення питань продовольчої безпеки, в тому числі задля сприяння високому рівню продуктивності сільського господарства в найменш розвинених країнах та країнах, що розвиваються, що імпортують продовольство, аналогічно до того, як це узгоджується у Рішенні про заходи щодо можливих негативних наслідків програми реформ для найменш розвинутих країн та країн, що розвиваються, які є чистими імпортерами продуктів харчування.

У 2021 р. відбудуться п'ятнадцята сесія Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку та дванадцята Конференція міністрів Світової організації торгівлі, які стануть важливими майданчиками не тільки для обговорення, але й фактичного включення питання продовольчої безпеки до порядку денного світової архітектури торгівлі сільськогосподарською продукцією.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Доступ до продовольства є основним правом людини, ключову увагу якому приділено в цілі сталого розвитку (ЦСР) № 2 щодо подолання голоду. Торгівля відіграє ключову роль у продовольчій безпеці, але надмірний вплив тарифних та нетарифних заходів регулювання торгівлі на світові ринки також збільшує ризики.

Нова хвиля актуальності питання врахування потреб бідніших країн у продовольчій безпеці при формуванні торговельної політики всіма учасниками багатосторонньої торговельної системи було однозначно спричинена розвитком ситуації в світі, пов'язаною з поширенням пандемії COVID-19. Торговельна політика повинна розвиватися з точки зору права людини на харчування. Це вимагає ефективного впровадження та реформування існуючих положень норм і правил Світової організації торгівлі. Водночас ключова проблема полягає не стільки у застарілості чинних регуляторних норм, скільки у відсутності прогресу та низькій ефективності їхньої імплементації членами СОТ, на яких припадає понад 98 % обсягів світової торгівлі.

При чому важливим моментом врегулювання цього питання на багатосторонньому рівні залежатиме від скоординованих дій як профільних, так і дотичних міжнародних організацій. Так, на 2021 рік заплановано проведення низки засідань на найвищому політичному рівні, а саме п'ятнадцята сесія Конференції ООН з торгівлі та розвитку та дванадцята Конференція міністрів Світової організації торгівлі. Від предметності прийняття рішень під час згаданих заходів залежатиме майбутнє врегулювання питання торговельних аспектів продовольчої на глобальному рівні.

Література

1. UNCTAD. Towards a new trade agenda for the right to food — Policy Brief № 83. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://unctad.org/system/files/official-document/presspb2021d1_en.pdf.
2. Угода СОТ про сільське господарство. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005#Text
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
4. World Bank, Prevalence of severe food insecurity in the population, 2021. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.SVFI.ZS?end=2018&name_desc=false&start=2018&view=map.
5. P. Akiwumi. COVID-19: A threat to food security in Africa, 2020. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://unctad.org/news/covid-19-threatfood-security-africa>.
6. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2020, East Africa: Red Cross raises the alarm over a «triple menace» of floods, COVID-19 and locusts. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://media.ifrc.org/ifrc/press-release/east-africa-red-crossraises-alarm-triple-menace-floods-covid-19-locusts>.
7. P. Anthem. Risk of hunger pandemic as coronavirus set to almost double acute hunger by end of 2020. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.wfp.org/stories/risk-hunger-pandemic-coronavirus-set-almost-double-acute-hunger-end-2020>.
8. Гармонізована система опису та кодування (ГС) товарів. Офіційний сайт Всесвітньої митної організації (ВМО). — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.wcotradetools.org/en/harmonized-system>.
9. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ). — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text.
10. Угода про захисні заходи. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_016#Text.
11. База статистичних даних СОТ щодо нетарифних заходів регулювання торгівлі I-TIPS. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/MemberView.aspx?mode=modify&action=search>.
12. Офіційні коментарі-роз'яснення до Угоди СОТ про сільське господарство. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/ag_intro03_domestic_e.htm.
13. International Institute for Sustainable Development. What National Farm Policy Trends Could Mean for Efforts to Update [World Trade Organization] Rules on Domestic Support, Winnipeg, Canada), 2020.

14. Рішення про заходи щодо можливих негативних наслідків програми реформ для найменш розвинутих країн та країн, що розвиваються, які є чистими імпортерами продуктів харчування. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/35-dag_e.htm.
15. UNCTAD. The Least Developed Countries Report 2020: Productive Capacities for the New Decade (United Nations publication, № E.21.II.D.2, Geneva, 2020).
16. World Trade Organization, Committee on Agriculture. Proposal on agricultural export prohibitions or restrictions relating to the World Food Programme, WT/GC/W/810, Geneva, 2020.
17. World Trade Organization. Public stockholding for food security purposes, WT/MIN(13)/38, Bali, 2013, WT/L/939, Geneva, 2014.

References

1. UNCTAD (2021). Towards a new trade agenda for the right to food — Policy Brief № 83. Retrieved from: https://unctad.org/system/files/official-document/presspb2021d1_en.pdf.
2. The WTO Agriculture Agreement (1995). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005#Text.
3. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1976). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
4. World Bank (2021). Prevalence of severe food insecurity in the population. Retrieved from: https://data.worldbank.org/indicator/SN.ITK.SVFI.ZS?end=2018&name_desc=false&start=2018&view=map.
5. Akiwumi P. (2021). COVID-19: A threat to food security in Africa. Retrieved from: <https://unctad.org/news/covid-19-threatfood-security-africa>.
6. International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2020, East Africa: Red Cross raises the alarm over a «triple menace» of floods, COVID-19 and locusts, Retrieved from: <https://media.ifrc.org/ifrc/press-release/east-africa-red-crossraises-alarm-triple-menace-floods-covid-19-locusts>.
7. P Anthem, 2020, Risk of hunger pandemic as coronavirus set to almost double acute hunger by end of 2020, 16 April, available at <https://www.wfp.org/stories/risk-hunger-pandemic-coronavirus-set-almost-double-acute-hunger-end-2020>
8. The Harmonized Commodity Description and Coding System, WCO. Retrieved from: <https://www.wcotradetools.org/en/harmonized-system>.
9. General Agreement on Tariff and Trade, GATT (1994). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264#Text.
10. The WTO Safeguards Agreement (1995). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_016#Text.
11. Integrated Trade Intelligence Portal (I-TIP), Improving the transparency of trade policy measures, WTO. Retrieved from: <http://i-tip.wto.org/goods/Forms/MemberView.aspx?mode=modify&action=search>.
12. Agreement on Agriculture Explanation, WTO. Retrieved from: https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/ag_intro03_domestic_e.htm.
13. International Institute for Sustainable Development (2020). What National Farm Policy Trends Could Mean for Efforts to Update [World Trade Organization] Rules on Domestic Support (Winnipeg, Canada).

14. Decision on Measures Concerning the Possible Negative Effects of the Reform Programme on Least Developed and Net Food-Importing Developing Countries, WTO. Retrieved from: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/35-dag_e.htm.

15. UNCTAD (2020). The Least Developed Countries Report 2020: Productive Capacities for the New Decade (United Nations publication, sales No. E.21.II.D.2, Geneva).

16. World Trade Organization, Committee on Agriculture (2020). Proposal on agricultural export prohibitions or restrictions relating to the World Food Programme, WT/GC/W/810, Geneva.

17. World Trade Organization (2013). Public stockholding for food security purposes, WT/MIN(13)/38, Bali; World Trade Organization, General Council (2014). Public stockholding for food security purposes, WT/L/939, Geneva.

Стаття надійшла в редакцію 25.03.21